

Terborg, het Haagje van de Achterhoek (deel XX)

Theo Willemsen

De architectenfamilie Ovink in Terborg

(deel XII - slot)

Verklaring enkele termen:

- Een * met een jaartal achter de naam tussen haakjes geplaatst wil zeggen: de geboortedatum van de genoemde persoon.
- De afkorting dj + jaartal: dienstjaar in het kadaster, dan heeft de werkelijke gebeurtenis circa 1 jaar ervoor plaatsgehad.

De Joodse gemeenschap van Terborg en hun synagoge

In 1808 huurden de joden van Terborg een kamer in een particulier huis in de Hoofdstraat om hun godsdienstoefeningen te houden. Het boek 'Het Oude Volk' van Hans Kooger vermeldt op blz. 89 dat er uit de Franse tijd een notitie bewaard is gebleven: "Geen synagoge; die van Terborgh en Silvolde komen op de gewone Sabbatdagen slegts in een kamer bijeen om hun gebed te doen."

Deze kamer werd langzamerhand uitgerust met eenvoudige banken, een arkekast, compleet met wetsrollen en kandelaars. In de kadastrale administratie kunnen we vanaf 1832 nergens iets vinden van een in gebruik zijnde ruimte als synagoge; huurders worden niet in het kadaster opgeschreven. Ook de vroege bevolkingsregisters geven geen plaats of huisnummer prijs. Pas in het dj 1844 verkocht hoedenmaker Theodorus Wolters (*1792) een deel van zijn huis en hoedenmakerij in de Hoofdstraat aan de Terborgse Israëliëse Gemeente. Het kadaster vermeldde als volgt: "kerk erf 0.01.00 ha". Ook werd bij deze inschrijving vermeld dat deze kerk met erf vrijgesteld was van belasting. Deze vrijstelling kon worden aangevraagd voor kerkgebouwen en andere kerkelijke eigendommen zoals pastorieën, kloosters en

scholen. Ook gebouwen van de overheid genoten vrijstelling van grondbelasting. Dus in het dj 1844 werd de Israëliëse Terborgse Gemeente voor het eerst eigenaar van een eigen gebedshuis. Vóór die tijd huurde men een kamer, doch niet duidelijk werd waar en van wie men iets huurde. Op het einde van de 19^e eeuw werd de Synagoge in de Hoofdstraat te klein en besloot men om architect H. J. L. Ovink (*1836) opdracht te geven een ontwerptekening te maken voor een nieuw te bouwen synagoge aan de Silvoldseweg. Hier had de Terborgse Israëliëse Gemeente van Willem Lodewijk van Schuijlenburch (*1845) een geschikt bouwterrein aangekocht met een oppervlakte van 0.06.00 ha.

Hoofdstraat 60 van synagoge tot Jamin-winkel

In het dj 1902 werd barbier Karel Tammel (*1850) de eigenaar van de overbodig geworden synagoge in de Hoofdstraat. In het dj 1913 werd timmerman Polman eige-

Hoofdstraat 60, ooit de Jamin-winkel van de familie Oosterbaan.

naar en deze verkocht het in het dj 1916 aan de familie Oosterbaan. In het dj 1981 werd familie Hendriksen, loodgieter, eigenaar.

De synagoge verplaatst van Hoofdstraat naar de Silvoldseweg

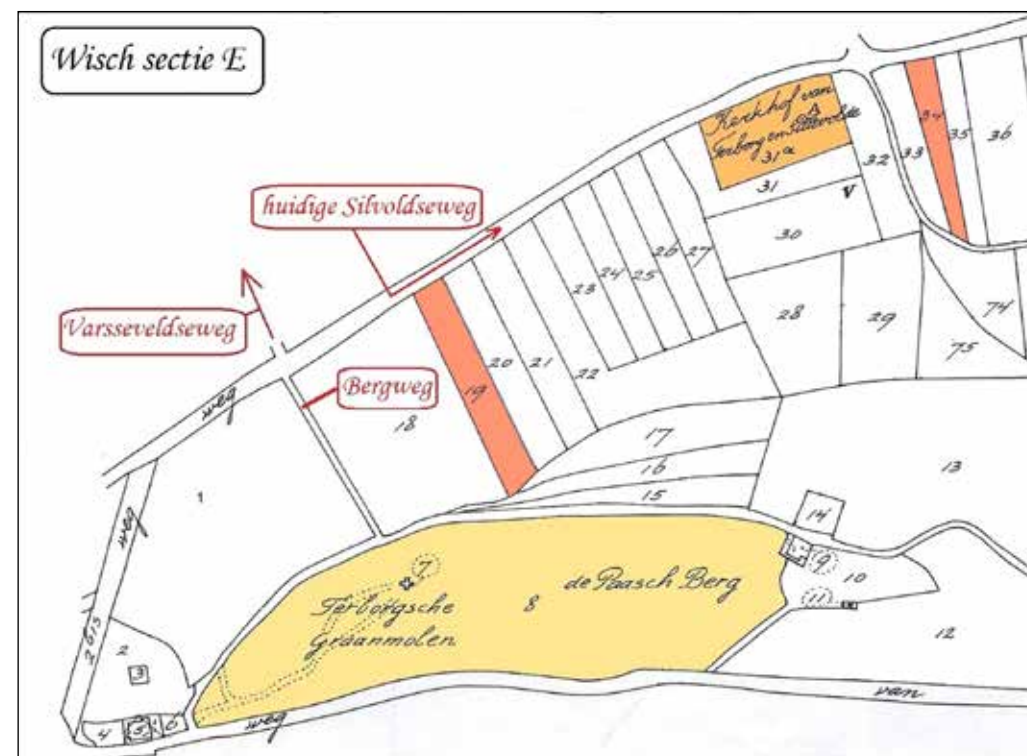
Het roze ingekleurde perceelsnummer E 19 is gelegen tussen de huidige Silvoldseweg en de Paasberg. Op dit perceel werd in 1901 door de Israëliëse Gemeente van Terborg en Silvolde een nieuwe synagoge gebouwd naar een ontwerp van architect H. J. L. Ovink (*1836). Iets verderop richting Silvolde ligt het perceel E 31a, bruin ingekleurd, dit is vanaf 1829 het Algemeen Kerkhof voor Terborg en Silvolde. Iets verderop richting Silvolde ligt het perceel E 34, ook roze ingekleurd. Dit perceel bouw-

land zal pas vanaf 1929 dienst doen als Israëliëse begraafplaats voor 'de Terborgse en Silvoldse Israëliëse Gemeente'. Vanaf 1986 wordt het beheerd en stond ook als eigenaar in het kadaster ingeschreven de Nederlandse Israëliëse Gemeente 'de Achterhoek' gevestigd te Doetinchem.

De kadastrale geschiedenis van het perceel E 19 vóór de tijd dat de synagoge werd gebouwd

E 19, een perceel bouwland met een oppervlakte van 0.33.70 ha was in 1832 bij de aanvang van het kadaster eigendom van Hendrik Weenink (*1782), koopman en kuiper wonende aan de huidige Doetinchemseweg 15 te Terborg. Zijn dochter Johanna Weenink (*1812) trouwde 1842 met landbouwer Johannes Wilhelmus

De situatie van het gebied tussen de Silvoldseweg en de Paasberg volgens minuut der kadastrale gemeente Wisch sectie E.

van Dam (*1813) uit Oosseld, enige jaren later de grondlegger van het huidige transport- en verhuisbedrijf 'Van Dam'. Zij was in 1843 bij akte van cessie eigenaresse geworden van haar ouderlijke woning met inventaris en ook van het perceel bouwland E 19 aan de Silvoldseweg. Als tegenprestatie moest zij haar ouders levenslang voorzien van kost, drank en huisvesting en liefdevol verzorgen en verplegen bij gezondheid

en bij ziekte. Ook moest zij haar ouders wekelijks 50 cent zakgeld betalen. Daarnaast moest zij haar 3 ongehuwde zussen eenmalig 200 gulden en haar broer 300 gulden verstrekken. Zolang haar zussen en broer ongehuwd waren hadden zij vrije uit- en ingang in hun ouderlijke huis. In 1870 werd het perceel E 19 eigendom van opvolger Hendrik Johan van Dam (*1842) bij akte van scheiding.

Bovenstaande tekening laat het deel zien dat de Israëlitische Gemeente van de familie van Schuijlenburch kocht. Op het roze ingekleurde perceel met nummer E 1501, groot 0.06.00 ha, bouwde de Israëlitische gemeente zijn synagoge (blauw ingekleurd). Het resterende deel kreeg perceelnummer E 1502 met een oppervlakte 0.28.60 ha waarvan de familie van Schuijlenburch eigenaar bleef.

In het Nieuw Israëlitisch Weekblad van 4 januari 1901 verscheen bijgaand bericht en geeft de blijheid van deze geloofsgemeenschap weer over deze belangrijke stap die in Terborg werd gezet.

TERBORG. Hier had de aanbesteding plaats van den bouw eener nieuwe synagoge en school. De laagste inschrijver was de heer Geeskens van Azewijn voor de som van f 4275.

Het moet velen in den lande recht verhoegen, deze blijde gebeurtenis te kunnen vernemen. Onze eigen middelen immers waren ontoereikend; maar toch zijn wij er in geslaagd, om onze zoo lang gekoesterde illusiën te zullen zien verwezenlijkt worden.

Onder de minst gepubliceerde hulpmiddelen, waarbij we den krachtigen steun onzer geloofsgenooten in ons land als elders mochten ondervinden, behoorden een liefdadigheidsloterij. Door nauwkeurige aanteekening der namen van houders der loten werden ons de kosten van openbaarmaking bespaard, terwijl de prijzen aan de dus bekende adressen werden verzonden.

Zeker worden nog de zwaarste offers van onze gemeenteleden zelven vereischt; doch vereend, vrijwillig en blijmoedig zullen we ze brengen, omdat de belangen van het toekomstig Israëel daarmee gebaat zullen zijn en ons, naar wij hopen, de ernstige zorg voor een dreigend gevaar voor onze talrijke jeugd ontnomen zal worden.

In Juli van dit jaar hopen wij de inwijding te kunnen vieren.

Perceel E 19 was door een hermeting in 1866 veranderd van perceelsnummer E 19 naar perceelsnummer E 954. Na de hermeting bleek de oppervlakte 0.34.60 ha te zijn. In 1876 besloot Hendrik Johan van Dam (*1842) dit perceel bouwland E 954 voor 600 gulden te verkopen aan Willem Lodewijk van Schuijlenburch (*1845).

De familie van Schuijlenburch bleef eigenaar totdat in dj 1902 de Israëlitische Gemeente van Terborg hun plannen voor nieuwbouw van een synagoge op een deel van dit perceel wilden en konden verwezenlijken. Zij kochten van de familie van Schuijlenburch van dit perceel E 954 een deel met een oppervlakte van 0.06.00 ha, voldoende ruimte om er een nieuwe synagoge met schoollokaal te bouwen.

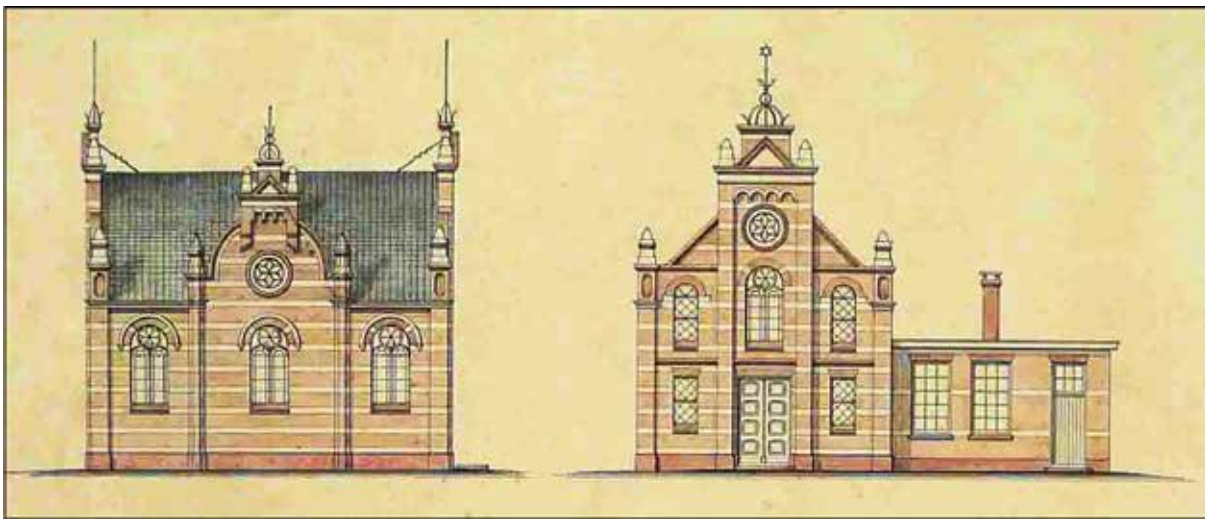
Het ontwerp van architect H.J.L. Ovink (*1836)

Het was architect H. J. L. Ovink (*1836) die de opdracht kreeg van de Israëlitische Gemeente Terborg om een ontwerp te maken voor de te bouwen synagoge. Deze

architect, geboren in Terborg, had in en rond Terborg zijn kunnen al wel getoond. Denk aan de door hem in 1891 gebouwde NH Pastorie in de Hoofdstraat 98. In 1893 voor wijnkoper Deurvorst, het deel met de ingang aan de Laan van Wisch 1, en in 1894 het nieuwe postkantoor, Silvoldseweg 3-5-7.

Ook in 1900 kreeg Ovink de opdracht voor het ontwerp van de Roode Leeuw met zijn ook nu nog markante aanblik. De aanbesteding van de synagoge vond plaats op 31 december 1900.

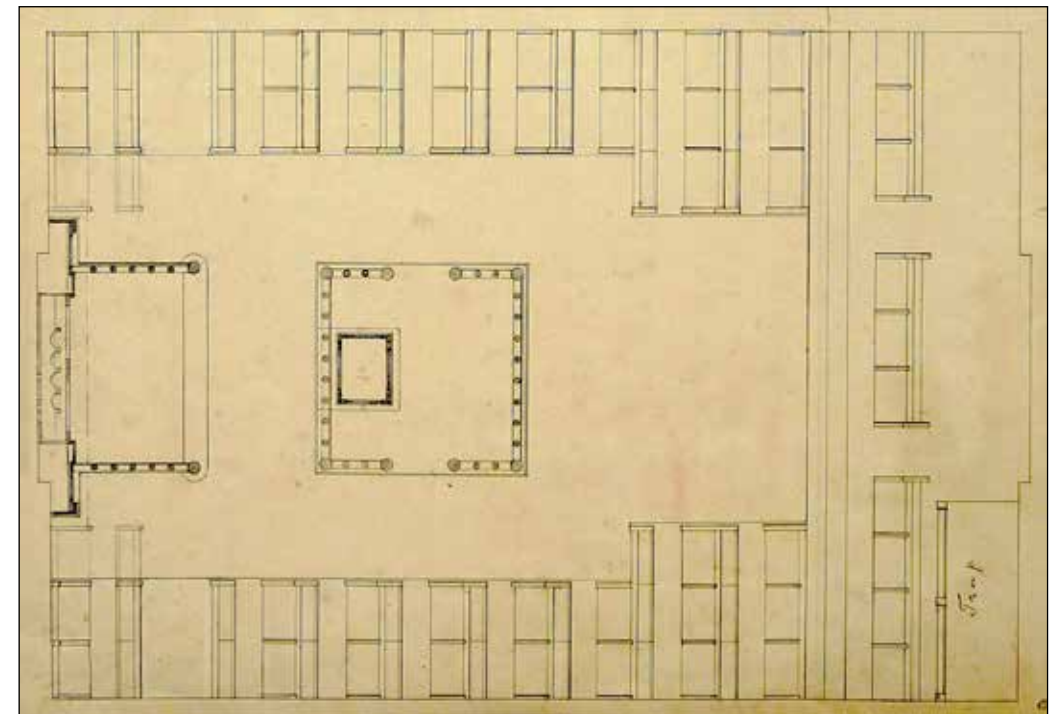
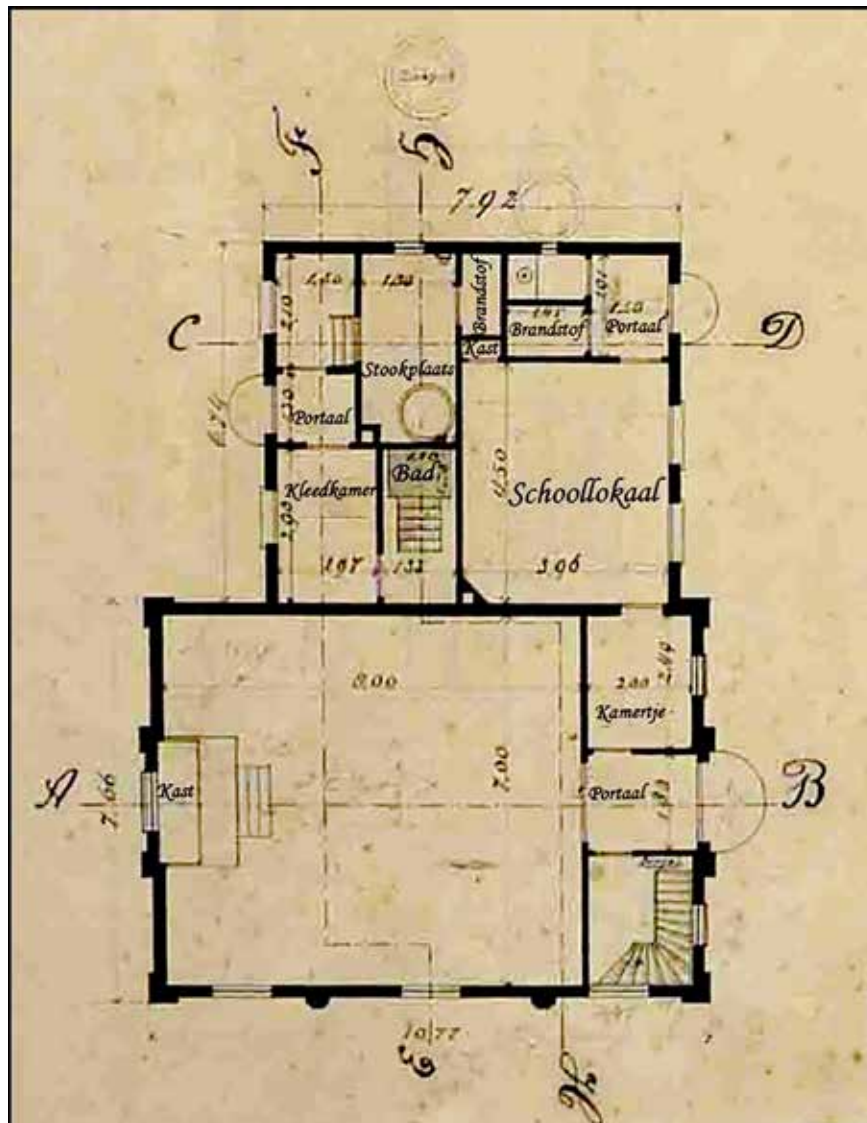
Aannemer Geeskens uit Azewijn was de laagste inschrijver met het bedrag van f 4.275,-. Uit dit bericht maken we ook op dat het een hele inspanning heeft gekost om de nieuwbouw van deze synagoge financieel te kunnen verwezenlijken. Een liefdadigheidsloterij en zware offers van de gemeenteleden hebben een belangrijke bijdrage geleverd.

De bewaard gebleven tekening toont duidelijk de kenmerken van architect H.J.L. Ovink (*1836). Het prachtige siermetselwerk en de natuurstenen pinakels en ornamenten die in het oog springen.

Een kijkje in de synagoge hoe een en ander was ingedeeld

Bij B, rechts op de tekening is de hoofdingang; hier komt men rechtstreeks in de vergaderzaal. Voor de indeling zie hierna het bankenplan. Het schoollokaal is bij D via het portaal bereikbaar.

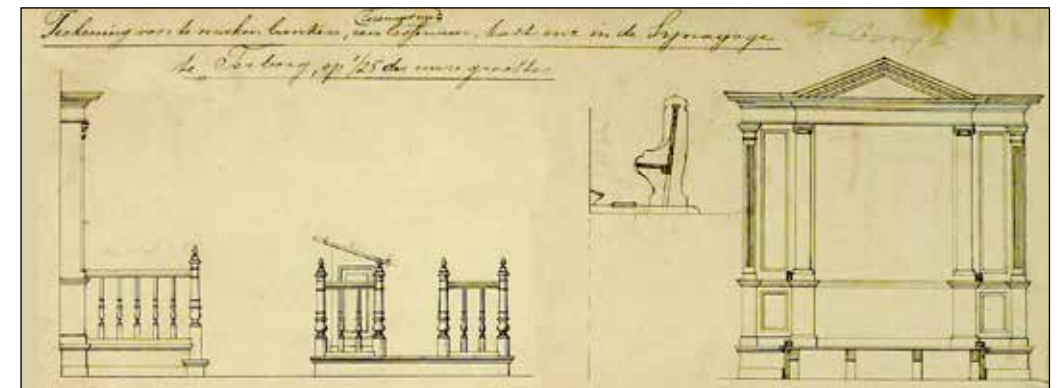
Meer dan 45 zitplaatsen kwamen zo beschikbaar. Voorin, links op de tekening, is de thora-kast, waarin opgeborgen de wetsrollen.

Inwijding nieuwe Synagoge Silvoldseweg op 21 augustus 1901

Op 21 augustus 1901 was de synagoge gereed en vond de inwijding plaats. De wetsrollen werden met drie rijtuigen vervoerd

van de oude sjoel in de Hoofdstraat 60 naar de nieuwe locatie aan de Silvoldseweg nu huisnummer 22. Opperrabijn L. Wagenaar hield de inwijdingsrede.

Het opschrift op deze tekening luidt: 'Teekening voor te maken banken, een lezenaar, een lessenaar, kast enz. in de Synagoge te Terborg, op 1/ 25 der ware grootte'.

Inwijding der Nieuwe Synagoge

TE TERBORG

op Woensdag 21 Augustus 1901.

's Middags te 12½ ure:

Afscheidsrede in de Oude Synagoge.

's Middags te 2½ ure:

Inwijdingsplechtigheid in de Nieuwe Synagoge.

Spreker: De WelEerw. Heer L. WAGENAAR,
Opperrabbijn i/h ressort Gelderland.

Bewijzen van toegang ad f 0.60 per persoon
verkrijgbaar tot een beperkt aantal, bij den Heer
J. GALITZIEN te Terborg. Tekstboekjes à f 0.25.

Bouwmeester Ovink werd tijdens de rede van opperrabbijn Wagenaar uitbundig geprezen voor het resultaat en de hulp die door hem was verleend. De sierlijke sjoel had een afmeting van 8 m lang en 7.5 m breed en het hoogste punt was 630 cm. Achter de school was een toilet, dat in de oorlog is gesloopt. In de Sjoel was plaats voor 48 mannen en op de galerij voor 20 vrouwen. Een grote gedenkplaat ter

berinningering aan de nagedachtenis van het echtpaar Elsensohn-Reigers en aan de giften die zij in 1905 hadden geschonken aan de kehillah (f 5.000,-) en aan het sinds 1872 bestaande joodse Arbbestuur (f 5.000,-). *Kehilla=joodse gemeente. Graafschapbode, 14 augustus 1901.*

*Een foto waarop de pas voltooide synagoge in volle glorie zichtbaar is. Rechts op de voorgrond moet het huis 'Klein Hartelust' bouwjaar 1911 nog worden gebouwd door mevrouw drs. M.A.S. Vos, de latere woning van griffier Avis. Voorbij de Synagoge is het huis te zien van weduwe Masselink-Ruesink. Het huis was gesplitst en de zijde naast de synagoge was de woning waar het buurmeisje Annie Leen-slag-Ormel (*1932) opgegroeid is. Foto collectie Theo Löwenthal*

*De eerste steen die herinnert aan de oprichting van de synagoge in het jaar 1901. Zoals de steen vertelt werd door burgemeester Mr. W.D. Bosch (*1852) deze ceremonie verricht in het bijzijn van zijn twee wethouders, W. Gesink (*1854) en J. Th. Verbeijen (*1839). Dit op uitnodiging van het kerkbestuur van de Israëliische Gemeente van Terborg. Het benadrukt nog weer de goede verstandhouding en het wederzijdse respect tussen deze Joodse gemeenschap en het gemeentebestuur van Wisch.*

In augustus 1926 vierde de joodse gemeenschap het 25-jarig bestaan van de Sjoel aan de Silvoldseweg. Hiervan troffen we verslagen aan in diverse kranten en ook het boek van Kooger doet uitgebreid verslag. Een citaat uit 'Het Oude volk', p. 93: 'De fraaie Synagoge bood door de nieuwe geschenken een schitterende aanblik. Opvallend waren de mooie blaunfluwelen parouches (voorhangsels), door twee verenigingen geschonken, de mooie bimakleeden door het echtpaar Herschel, de zilveren siertorens door de Gebr. Straus alhier en Mevr. Löwenthal, Arnhem, de mooie venstergordijnen door de heren B. en J. Straus te Amsterdam, het smyrnakleedje door Mevr. Straus-Cronenberg, de fontein door het echtpaar Bamberg alhier, de zilveren jad (aanwijzer) door de kinderen van wijlen de heer Bamberg, een pluche Omoedkleedje ter herinnering aan hun overleden ouders, bankkleedjes door enige gemeenteleden, het elektrisch kroontje in de damesgaanderij door onzen oud-leraar Slager te 's Gravenhage en de fraaie bazuin (sjoefaar = ramshoorn) in foudraal door het echtpaar S. Levy alhier geschonken. Al deze geschenken werden bij de eeredienst van Sjabbosmorgen, in dank aanvaard door den voorzitter der gemeente, den heer S. Herschel. De eeredienst van dien morgen, hoewel lang van duur, werd met aandacht gevolgd, daar de opperzanger L.Boas uit Arnhem van zijn muzi-

kale gaven deed genieten, evenals bij de dienst op Zondagmiddag'. (...) Opperrabbijn Vredenburg hield net als 25 jaar ervoor een feestrede, waarin hij in het bijzonder de plicht der dankbaarheid besprak. Op zondagmiddag 22 augustus werd een receptie door het kille-bestuur gehouden in de zaal van Van der Heijde. (...) De heren B. Straus en A. Bamberg werden gehuldigd, daar zij al jarenlang bestuursleden waren. 's Avonds kwam de kille weer bijeen in de feestzaal. Men genoot van een toneelstuk, (...) en daarna van een dansje op de vrolijke klanken van een dansorkest.'

* kille = joodse gemeenschap

De synagoge, Silvoldseweg, na het begin van de 2e Wereldoorlog

Al vrij spoedig na de bezetting in 1940 werden ook in onze gemeente Wisch verordeningen tegen de Joden uitgevaardigd. Het begon met het verplicht dragen van de Jodenster op de borst, geen Joden meer in café's, bioscopen en schouwburgen. Lidmaatschappen van maatschappelijke verenigingen waren verboden voor Joden. Joodse onderwijzers en leraren werden afgezet en de scholen waren voor hen niet meer toegankelijk. Op 7 oktober 1941 kwam een overvalwagen naar Terborg en werden Joodse inwoners van Terborg

weggevoerd. Dit waren slager Is Berendsen (*1892), veehandelaar Salli Levy (*1894), manufacturer Joseph Isaak Mestritz (*1895), manufacturer Jacob Wolf (*1892) en slager Louis Wolf (*1891). Veehandelaar Arie Spier (*1906) die nog probeerde weg te vluchten via de Ettenseweg doch hij werd daar door de veldwachter gesommeerd zich te melden. Geen van deze vroeg gedeporteerde Joden keerde terug in Terborg. Door dit voorval zat er bij de resterende Joodse bevolking in Terborg de schrik er flink in. De prachtige synagoge aan de Silvoldseweg bleef vrij spoedig na de bezetting ongebruikt en leeg door het afgekondigde vergaderverbod voor Joden, maar ook de angst bij de Joodse bevolking om opgepakt en gedeporteerd te worden was oorzaak.

In veiligheid brengen van de Thora-rollen

In het begin van de oorlog zijn de wetsrollen in Amsterdam in veiligheid gebracht en na de bevrijding weer naar Terborg teruggekomen. Het bestuurslid Sel Lövenstein heeft deze historische wetsrollen van de Terborgse Joodse gemeenschap lange tijd na de oorlog bewaard in een kist in zijn fabriek in de Hoofdstraat van Terborg. In 1981 zijn deze Terborgse wetsrollen naar Tel-Aviv verhuisd om ze in gebruik te geven aan een groep Joden die geëmigreerd waren vanuit Duitsland naar Israël. Dit was een actie van Frank Levy, de kleinzoon van veekoopman Salli Levy, die gewoond had aan de Doetinchemseweg 12 en als één van de eerste Terborgse Joden in 1941 in Mauthausen was vermoord.

Een stille bewoner in de synagoge tijdens de oorlog

Het buurmeisje Annie Leenslag-Ormel kon mij (evenals aan de verslaggever van de Gelderlander) vertellen, dat tijdens de oorlog een stille bewoner zich schuil had

gehouden in de ongebruikte synagoge. Zij woonde en groeide op in het huis naast de synagoge. Het moet geweest zijn toen Annie ongeveer 9 á 10 jaar oud was. Op een dag was het voor de familie Ormel hoorbaar geweest dat er uit de synagoge een kuchend en proestend geluid hoorbaar was. Een oude zieke persoon hield zich op in de leegstaande synagoge. De familie Ormel gaf hem in het diepste geheim een warme deken en dagelijks eten en drinken. Annie vertelt: 'Dat was natuurlijk spannend, je moest dan telkens in het donker buiten om, dit eten brengen. Niemand mocht het zien. Hij 'woonde' in de achterkamer van de synagoge.' Op een avond kwam een vliegtuig dat vlak over de synagoge vloog, uitgerust met een enorm zoeklicht voor inspectie en misschien ook wel om foto's te maken. Een uur nadien kwamen enkele overvalwagens om deze oude man op te halen en weg te voeren naar Westerbork. Zeker weet Annie niet, maar zij vermoedt dat deze oude man die door de Duitsers werd afgevoerd Koezel zou heten. Na enig onderzoek werd mij duidelijk dat er inderdaad ene Louis Cussel (*1882) was overleden op 14 mei 1943 in het 'doorgangslager voor Joden' in het Kamp-Westerbork. In het boek van Kooger wordt hij ook genoemd als een van de eerste Joden die zijn weggevoerd vanuit Terborg. Dus dit zou kunnen kloppen.

De synagoge en de fatale dag net vóór de bevrijding

Horlogemaker Hendrik Braam heeft tijdens de laatste 7 maanden van de oorlog dagelijks de gebeurtenissen van het oorlogsgeweld opgetekend in een agenda. Dit zoals hij die vanuit Terborg heeft beleefd en waargenomen.

Ik verkeerde in de veronderstelling dat op de dag, waarop het huis van R. Sassen was gebombardeerd en was afgebrand en ook het kantongerecht met het huis van griffier

Avis was beschadigd, bij dezelfde actie ook de synagoge zou zijn verwoest. Hendrik Braam deed verslag als volgt:

Op 8 februari 1945:

ongeveer 5.45 uur, 's morgens tot 8.30 uur hevige artillerie kanonnengebulder ook bij Cleve of nog zuidelijker. De ramen rammelen weer, er is erg lawaai van.

Om 8.30 uur wordt hier door Engelse jagers beftig geschoten of ook wel kleine bommen boven Terborg en Voorbroek en Etten. Ook wordt 8.45 uur veel lawaai gehoord boven Doetinchem.

Na afloop bleek, dat het huis van Ir. R. Sassen totaal in puin ligt. Ook het

huis van H. Wolfs, B. Eringfeld (nu Gerritsen), Lies

Braam, Kantongerecht.

Telefooncentrale, H. van

Aalst, ten Have, Kervezee,

Avis (Griffier) Café Flora.

Bij Oudsen overal bommen ook bij Karsten. Andere huizen glasschade Kalff, huis Berg en Wormmeester, Café Flora enz. In Doetinchem was het houtbedrijf van H. Becking grotendeels vernield.

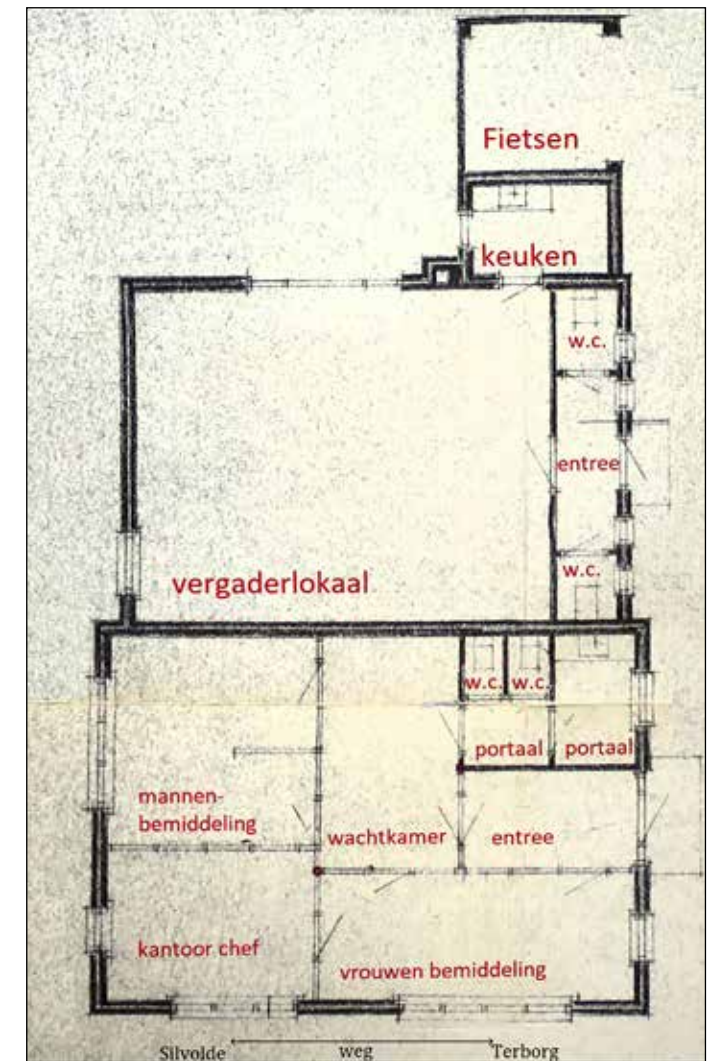
Opvallend was wel dat Hendrik Braam in zijn aantekening geen melding maakte dat de Israëliëse synagoge ernstig zou zijn beschadigd.

Wel vermeldde hij dat het huis van buurman Avis, de griffier bij het Kantongerecht tot de getroffen huizen behoorde.

De indeling van "het kantoor met vergaderzaal". De eerste steen voor dit nieuwe gebouw spreekt van 'herbouw'.

Ook het boek 'Wisch in bezettingstijd' doet bij deze verwoestingen geen melding dat de synagoge was getroffen. Wel wordt op pagina 132 dit bombardement op 8 februari 1945 beschreven waarbij het huis van R. Sassen wordt geraakt en totaal uitbrandde. Wel werd hierbij een foto van de verwoeste synagoge geplaatst.

Het toenmalige buurmeisje Annie Ormel brengt uitkomst. Zij is er zeker van dat de synagoge door toedoen van Engelse jagers daags vóór de bevrijding op 31 maart 1945 door een bom werd verwoest en niet in februari.

De eerste steen, gelegd tijdens de herbouw in 1958 bevestigt overduidelijk de mening van Annie Ormel. We lezen hier: **“verwoest in Maart 1945”**. Zie de afbeelding van deze steen hiervoor weergegeven.

Het heeft tot 1958 geduurd tot dat zich in Terborg weer een joodse gemeenschap (kille) had gevormd. Deze was door de vele deportaties onder het Naziregime substantieel verzwakt.

Vermeld dient te worden dat Isaak Herschel al sinds 1928 gemeenteraadslid was en al in 1928 deel uitmaakte van de marktcommissie van Terborg. In het jaar 1958 bij de eerste steenlegging van de herbouwde sjoel aan de Silvoldseweg is het Isaak Herschel, die voorzitter was van de kille van Terborg. Isaak Herschel was veekoopman en woonde aan de Looiersweg 5 te Terborg. Hij had de oorlog overleefd en was getrouwd met Henriette Heilbron, een zus van de weduwe van de vermoorde Salli Levy. Deze beide zussen overleefden de oorlog wel.

Op 28 maart 1958 verlenen B & W een bouwvergunning aan het Kerkbestuur van de Israëlische Gemeente van Terborg voor het **‘bouwen van een kantoor met vergaderlokaal te Terborg’**. Het zijn de samenwerkende architecten G.A.H. Clerx en H.J.L. Ovink Jr. uit Doetinchem die het ontwerp maakten en zij waren ook verantwoordelijk voor de uitvoering van dit werk. H.J.L. Ovink jr. (*1920 en overleden in februari 2018) was de kleinzoon van H.J.L. Ovink (*1836) die in het jaar 1901 de door het oorlogsgeweld verwoeste synagoge voor de Terborgse kille had gebouwd. In de bouwvergunning werd duidelijk niet gesproken van een synagoge of sjoel, maar hierbij werd een kantoor met vergaderzaal genoemd. Verder vermeldde de bouwvergunning dat “het hoofdgebouw op de aanwezige fundering” zal worden gebouwd. Binnen de muren bevindt zich een opper-

“Verwoest Maart 1945 - Herbouwd Sept 1958 - Kerkbestuur: I.Herschel Voorz.; L. Levy Sec.; S. Lövenstein Penn.”

vlakke van 164 m² met daarin geen woonvertrekken. De bouwkosten werden geraamd op f 32.000,-.

De door oorlogsgeweld zwaar beschadigde synagoge werd pas in 1958 gesloopt zodat kort daarop de nieuwbouw kon plaatsvinden.

Het boek ‘Het oude Volk’ van Hans Kooger vermeldt op pagina 110 dat er in 1987 een felle discussie werd gevoerd binnen het Nederlands Israëlich Kerkgenootschap door het voorstel om kleine joodse gemeenten die geen minjan meer konden vormen samen te laten smelten. Ook dit had gevolgen voor de joodse gemeenschap van Terborg en Silvolde.

* Minjan (hebreuws) is een groep van ten minste tien volwassen Joodse mannen die nodig zijn een wettige Joodse eredienst te kunnen houden.

Hierdoor zien we in het kadaster dat in het dj 1987 de Israëlische Gemeente van Terborg en Silvolde zijn joodse begraafplaats inbrengt in *De Nederlands-Israëlische Gemeente-De Achterboek-gev. te Doetinchem*.

De sjoel, herbouwd in 1958, werd al in het dj 1959, dus een jaar later, verhuurd als arbeidsbureau terwijl de Israëlische Gemeente van Terborg en Silvolde besloot

in het dj 1987 de sjoel, Silvoldseweg 22 te verkopen aan Johannes Antonius Maria Eltink. De familie Eltink heeft vanaf 1987 de sjoel in gebruik genomen als hun woning. Op 1 december 2004 werd bij de gemeente een verzoek ingediend hun woning te splitsen voor twee gezinnen met twee aparte huisnummers, de Silvoldseweg 22 en 22a. Tot op de dag van vandaag wonen hier de familie Eltink Sr. en Jr. naar volle tevredenheid en hebben zij op de gevel aan de voorzijde een naambordje aangebracht waarop staat “de Sjoel” verwijzend naar het verleden.

Ovink's ontwerp herbouwd in Israël, 73 jaar na zijn verwoesting

Bij toeval stuit Pascal Pop via zijn neef op de originele bouwtekeningen van de synagoge die ooit stond aan de Silvoldseweg 22 in Terborg. Pascal Pop is geboren te Amsterdam en was op zoek naar zijn familiegeschiedenis. Zijn overgrootvader Jacob Isaac Pop (*1847) had van 1879 tot 1902 (toen hij naar Leerdam vertrok), in Terborg gewoond. Dat was de reden waarom Terborg en de synagoge ontworpen door H.J.L. Ovink (*1836) zijn aandacht trokken. Hij speelde vrijwel direct met de gedachte dit prachtige godshuis in Israël te herbouwen. Dit uit eerbetoon aan de vermoorde joden uit de omgeving van

Silvoldseweg 22. Niets herinnert ogenschijnlijk dat hier ooit de synagoge van Terborgse Israëlische Gemeente heeft gestaan. Alleen het aangebrachte bordje met opschrift “de Sjoel” herinnert er nu nog aan.

Terborg. Maar in Israël is het niet toegestaan een synagoge te stichten voor minder dan 200 bezoekers.

Uitkomst voor zijn herbouwplan bracht een kibboets juist op de grens van de West-bank met Israël. Het is gelegen tussen Tel Aviv en Jeruzalem. Deze kibboets, voor verstandelijk gehandicapten, beschikt over een timmerfabriekje en een werkplaats en zij kerkten tot nog toe in een oude sta-caravan die voor dit doel summier was aangepast. Dit was voor Pascal Pop de kans en in samenwerking met de manager van de kibboets en de enthousiaste Frank Levy, kleinzoon van Salli Levy uit Terborg, de plannen te verwezenlijken om deze ooit zo mooie synagoge in Israël te herbouwen.

Er moest wel nagedacht worden over de vraag, hoe de financiën rond te krijgen. Een geschikte bouwlocatie werd gevonden in Mevo Horon waar de kibboets was gevestigd. In 2010 is er gestart om allereerst het bouwterrein bouwrijp te maken. Het

heeft wel lang geduurd maar nu in 2018 is deze herbouw voltooid. Op 7 juni heeft de plechtige inwijding plaatsgevonden. Ook de Thora-rollen, meer dan 100 jaar oud en afkomstig uit Terborg, zijn na een omzwerfing via Jeruzalem terug in de synagoge zoals architect Ovink die in 1900 had bedacht. De zoon van Frank Levy heeft tijdens deze inwijding als zesde generatie Levy ook uit deze historische wetsrollen gelezen, evenals zijn overgrootvader dat in Terborg deed. Gerco Mons uit Terborg, journalist bij De Gelderlander, heeft van deze plechtigheid uitvoering verslag gedaan voor zijn krant.

De Israëliische begraafplaatsen in Terborg

De leden van de Israëliische Gemeente van Terborg hebben in het verre verleden hun

doden begraven op de Jodenberg, gelegen naast Villa Kalff aan de Silvoldseweg 17. Ze wordt al in 1723 genoemd 'de Jodenberg' of 'Bilhakke'. De benaming Bilhakke werd gebruikt omdat de perceelsvorm van de begraafplaats gelijk op een hakbijl.

De begraafplaats heeft, voor zover na te gaan, altijd behoord aan de Hoogheid Wisch. Eigenaar was de familie van Nagell van Wisch. Nadat het laatste echtpaar van Nagell kinderloos overleed in het jaar 1849 werden hun bezittingen bij publieke veiling verkocht. Veilingstuk nummer 17 werd beschreven als: "een stuk bouwland, **Janssens Hof** genaamd, met het daar langs gelegen Akkerland en Heidegrond wordt vanouds heen gebruikt tot begraafplaats der Israëlieten van Terborg en Silvolve". Het bestond uit de kadastrale percelen A 257 t/m 260 te samen groot 1.04.00 ha. Vermeld dient te worden dat

De trotse Frank Levy in Mevo Horon vóór de bijna voltooide synagoge.

De aankondiging van de inwijding van de herbouwde synagoge op 7 Juni a.s. in Mevo Horon, gelegen in Israël dicht tegen de Westbank.

er op het perceel A 258 een r.v.o. rustte. Het huisje dat zich hierop bevond was eigendom van het Gasthuis van Terborg. Kantonrechter L.H.W. Losecaat Vermeer kocht in 1851 op deze publieke veiling dit gehele veilingnummer 17. Hij verbouwde dit huisje enige malen en zo ontstond de villa die we heden ten dage 'Villa Kalff' noemen met het huidige adres Silvoldseweg 17, inclusief de Jodenberg met de niet meer in gebruik zijnde Joodse begraafplaats. In augustus 1927 vond er de laatste ter aardebestelling plaats. De huidige eigenaar en bewoner van Villa Kalff is ook nu nog de eigenaar van de naast gelegen joodse begraafplaats van weleer, de Jodenberg. Deze Jodenberg is voor de voorbijganger nagenoeg niet waarneembaar door het camouflerende struikgewas ter plekke.

1929: de nieuwe Joodse begraafplaats

Op 9 maart 1928 gaf de gemeente Wisch toestemming om het perceel E 34 in te richten als joodse begraafplaats. Het waren Isaac Herschel en Benjamin Straus die namens de Israëliische Gemeente van Terborg en

Silvolde op 1 augustus 1928 het perceel E 34 aankochten van Rudolf Nijland uit Silvolde voor de prijs van f 833,-. In dat jaar was ook Isaac Herschel (*1881) geïnstalleerd als

De fraaie toegangspoort waarin moeilijk zichtbaar, doch ingemetseld links en rechts in het muurwerk het jaartal van de oprichting; links 19 en rechts 29.

gemeenteraadslid. Hij zou dit ambt meer dan 25 jaar vervullen. Het was J. Hartenink van de Silvoldseweg 66 die tegen de komst van deze begraafplaats bezwaar

maakte; hij heeft zelfs tot bij de Kroon de komst ervan proberen te verhinderen, doch zonder resultaat. Op 1 oktober 1931 vond de eerste teraardebestelling plaats op dit

Dit metaarhuisje op de Joodse begraafplaats aan de Silvoldseweg 64 is de plek geworden waar uiteindelijk de historisch "eerste stenen" van de synagoge Silvoldseweg 22 naar toe zijn verplaatst.

nieuwe Joodse kerkhof 'Silvoldseweg 64'. Op 3 maart 1932 verleende B & W van Wisch een vergunning voor de bouw van een metaarhuisje of ook wel lijkenhuisje genoemd, zie de afbeelding hierna.

Het metaarhuisje een logische plek om de 'eerste stenen' van weleer te plaatsen

De 'eerste steen' (links in het muurwerk) uit de Synagoge van 1901, was na de verwoesting in 1945, in 1958 verplaatst en ingemetseld in de herbouwde synagoge. In de latere jaren (1987), na de verkoop van de herbouwde synagoge Silvoldseweg 22, werd ze respectvol verplaatst naar het hier afgebeelde metaarhuisje op de Joodse Begraafplaats. De steen rechts is de eerste steen die gelegd werd bij de herbouw van de synagoge in 1958. Zie voor de tekst in de steen de hiervoor getoonde afbeeldingen.

* Metaarhuisje (hebreuws) is lijkenhuisje op een joodse begraafplaats.

Bronnen:

- Tekeningen van architecten Ovink uit hun archief bij het ECAL D'chem
- Raadpleging historie:
- Het oude volk, Hans Kooger
- Wisch in bezettingstijd 1940-1945, Leo E. Bruil Traanboer
- Er op of er onder van Nederkoorn en Stork
- raadpleging collectie P.H. L. Braam: dagboek H. A. M. Braam
- Bouwdossier gemeente Oude IJsselstreek
- Kadastrale gegevens ECAL D'chem
- Diverse genealogische gegevens DTB-boeken ECAL D'chem
- Historische advertenties en krantenberichten via www.Delpher.nl
- foto's uit collectie Frank Levy
- foto's uit collectie auteur

Deze monumentale steen die de namen in herinnering zal houden van de door de Duitsers vermoorde joodse Terborggenaren.

